

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 11, Sayı/ Issue 20 (Haziran/ June 2026), ss./ pp. 162-181

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

DOI: 10.48122/amisos.1872097

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 26. 01. 2026
Kabul Tarihi/ Accepted: 23. 06. 2026

SIİRT AYN SALİB ÇEŞMESİ'NİN KORUMA ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON THE CONSERVATION EFFORTS OF SIİRT AYN SALİB FOUNTAIN

Şahabettin ÖZTÜRK – Ahmet Yıldırım ÖZTÜRK*

Öz

Siirt ili, coğrafi konumu ve stratejik yapısı nedeniyle tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Her uygarlık; siyasi, ekonomik ve kültürel yapısı doğrultusunda, başta dinî yapılar olmak üzere askerî ve sivil mimari eserlerle kenti imar etmiştir. Son yüzyılda kentte meydana gelen çarpık yapılaşma, koruma bilincinin yetersizliği ve Koruma Amaçlı İmar Planı'nın hazırlanmaması nedeniyle birçok tarihi yapının yok olduğu bilinmektedir. Siirt ilinde son yıllarda çeşitli kurumlarca başlatılan koruma çalışmaları olumlu bir gelişme olmakla birlikte henüz yetersizdir. Siirt kent merkezi İnönü Mahallesi'nde yer alan Ayn Salib Çeşmesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından 1991 yılında "1. Grup Yapı" olarak tescil edilmiştir. 2021 yılında Siirt Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü tarafından Ayn Salib Çeşmesi'ne ait koruma projesi çalışmaları başlatılmıştır. Ayn Salib Çeşmesi'nin banisi ve hamisi bilinmemektedir. Çeşmenin yapım tekniği, mimari formu ve diğer yapısal özellikleri dikkate alındığında, XVIII. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Ayn Salib Çeşmesi, plan tipolojisine göre konumuna bağlı olarak "Bağımlı Çeşmeler", cephe kompozisyonuna göre ise "Sivri Kemerli Çeşmeler" grubu içerisinde değerlendirilmektedir. Günümüzde oldukça tahrip olan Ayn Salib Çeşmesi, son yıllarda yapılan ve aslına uygun olmayan betonarme müdahaleler nedeniyle mimari özelliğini büyük oranda kaybetmiştir. Yapı, günümüz Siirt il merkezinde yer alan tek tescilli çeşmedir. Siirt Belediyesi tarafından hazırlanan koruma projesi kapsamında, çeşmenin özgün

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Van/Türkiye. E-posta: sahozturk13@gmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6979-3342>

Lisans Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul/Türkiye. E-posta: ozturkah22@itu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6979-0599>

biçimde onarılması ve işlevlendirilerek aktif kullanımı amaçlanmaktadır. Ayn Salib Çeşmesi, restorasyon sonrasında Siirt kent mimari kültürüne ve turizmüne önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siirt Ayn Salib Çeşmesi, Su Mimarisi, Kürne, Düz Dam, Onarım Projesi.

Abstract

Due to its geographical location and strategic structure, the province of Siirt has hosted numerous civilizations throughout history. In accordance with their political, economic, and cultural structures, each civilization developed the city with military, civil, and primarily religious architectural works. It is known that many historical buildings have disappeared over the last century as a result of unplanned urbanization, insufficient conservation awareness, and the lack of a Conservation Master Plan. Although the conservation efforts initiated by various institutions in Siirt in recent years represent a positive development, they remain inadequate. The Ayn Salib Fountain, located in the İnönü Neighborhood of the Siirt city center, was registered as a "Group 1 Structure" in 1991 by the Ministry of Culture and Tourism, Diyarbakır Regional Board for the Protection of Cultural and Natural Heritage. In 2021, the Siirt Municipality Directorate of Reconstruction and Urbanism initiated conservation project studies for the Ayn Salib Fountain. The founder (banis) and patron (hamis) of the fountain are unknown. Considering its construction technique, architectural form, and other structural characteristics, it is estimated to have been built in the 18th century. In terms of plan typology, the Ayn Salib Fountain is classified under "Dependent Fountains" based on its placement, and under "Pointed Arch Fountains" based on its facade composition. Today, the Ayn Salib Fountain is highly degraded and has largely lost its architectural features due to inappropriate concrete interventions carried out in recent years. The structure is the only registered fountain in the contemporary city center of Siirt. Within the scope of the conservation project prepared by the Siirt Municipality, the authentic restoration and active use of the fountain are aimed. Following the restoration, the Ayn Salib Fountain will make significant contributions to the urban architectural culture and tourism of Siirt.

Keywords: Siirt Ayn Salib Fountain, Water Architecture, Kürne (Water Basin), Flat Roof, Restoration Project.

1. Giriş

Su insanlara ve toprağa hayat, bereket, güzellik, temizlik, şifa gibi birçok yararlar sağlamaktadır. Tarihi kültürümüzde su üzerine çeşitli masal, hikâye, atasözü, şarkı, türkü ve efsaneler söylene gelmiştir. Su ruh ve beden temizliğinde kutsal bir varlık olarak kabul edildiği için, insanların içme ve diğer sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşme, hamam, sarnıç, sebil, şadırvan, kehriz gibi mimari eserler inşa edilmiştir.

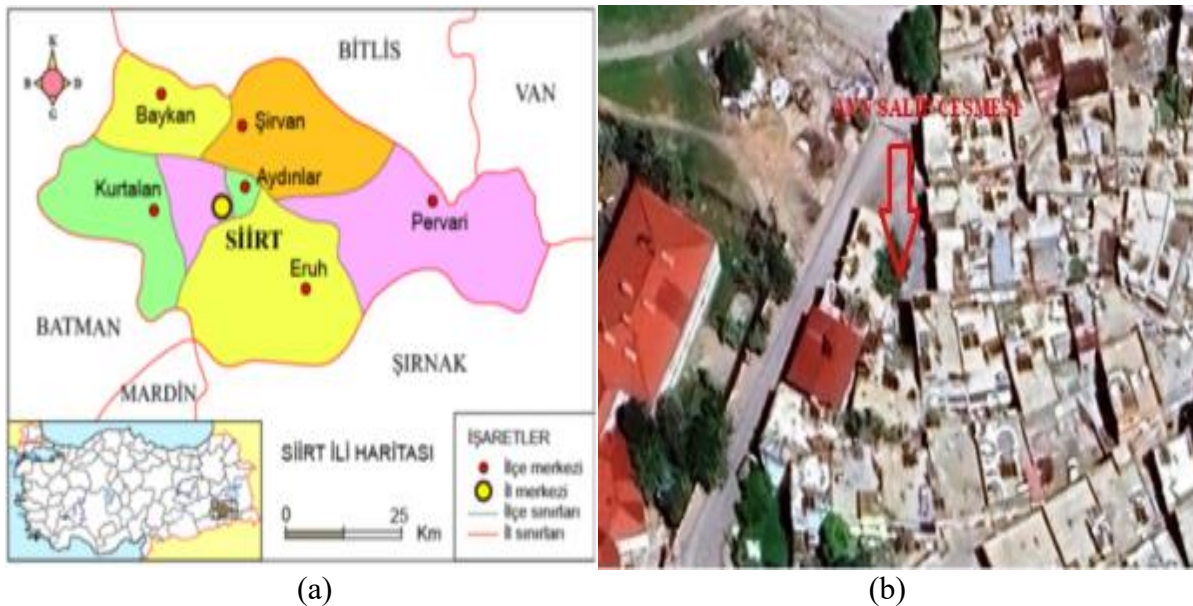

Fig. 1: Siirt İl Haritası ve Ayn Salib Çeşmesi Kent Uydu Görünüşü (Kaynak: Google, 2025).

Kent içerisindeki suyun bakım, onarım, güvenlik, kurumsal işletim ve kullanımını düzenlemek amacıyla ilk olarak Osmanlı Devleti'nde Su Nezareti XV. yüzyılda kurulmuştur. 1836 yılında Su Nezareti, Evkaf Nezareti'ne bağlanmış, 1877 yılında ise kent belediyelerin bünyesinde Su Müdürlüğü kurulmuştur.¹ Böylece kent içi su işletmesi belediyelerin asli görevleri arasında yer alarak günümüze kadar gelmiştir.

Siirt şehirdeki çok sayıdaki çeşme vakıf sistemi içerisinde yer alarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 1874 tarihli evkaf kaydında Sur Çeşmesi, Ayn Salib Çeşmesi, Suku'l-Ayn Çeşmesi, Breki Çeşmesi ve Tarmil Çeşmesi gibi vakıfların olduğu bilinmektedir.² 1875 tarihli Diyarbekir Vilayet Salnâmesi'nde Siirt sancağı kasabasında 12 adet çeşmenin kaydı tespit edilmiştir.³ 1888 tarihli yazılı belgede ise Siirt sancak merkezinde Ayn Salib Çeşmesi, Sur Çeşmesi ve Tarmil Çeşmesi olmak üzere üç çeşme vakfının olduğu ifade edilmiştir.⁴

XVI. yüzyıl tarihi veriler incelendiğinde Siirt kentinde çeşme vakıflarının yer aldığı görülmektedir. Tarihi belgelerde ismi geçen çeşmeler;

1. Halif Çeşmesi
2. Sur Çeşmesi
3. Yeni (Ayn-ı Cedid) Çeşme
4. Çarşı (Suku'l-Ayn) Çeşmesi
5. Taravul Çeşmeleri vakıf yapılı çeşmeler olduğu bilinmektedir.⁵

Osmanlı sınırları içerisinde yer alan kentlerin vazgeçilmez mimari unsurları olan çeşmeler, Siirt kentinde de insanların, hayvanların, bağ ve bahçelerin çeşitli su ihtiyacını karşılamak üzere birçok su yapısı inşa edilmiştir.⁶

Fig. 2: Özgün Mimari Dokusunu Yitiren Kent İçi Çeşme Görünüşü
(Kaynak: Diyarbakır KVKKM Arşivi).

¹ Öztürk 2004, 117-120.

² Kucak 2016, 218-223.

³ Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H. 1288/M.1871; Diyarbekir Vilayet Salnâmesi, H. 1291/M. 1875.

⁴ Ayhan 2022, 31, 99.

⁵ Bizbirlik 2002, 423-434.

⁶ Ayhan 2022, 31, 99; Ayhan 2023, 1-23; Bekir 2006, 292.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde stratejik olarak önemli bir konumda yer alan Siirt kenti, tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır (Fig. 1a, 1b). Her uygarlık başta dini olmak üzere sivil ve askeri mimari yapılar inşa etmiştir. Günümüz Siirt kent geleneksel kent dokusunu büyük oranda kaybetmiş bir konumdur.

Siirt kenti eski kent dokusunda yer alan ve tarih süreç içerisinde yıllardan beri oluşan mimari oluşum XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Ancak, sürekli ve hızlı bir şekilde gelişen ve değişen günümüz yapı sektörü tarihi uzun bir süreç içerisinde oluşan Anadolu’nun geleneksel kent mimarisini olumsuz bir şekilde etkilemiş ve Siirt de bunlar arasında yer almıştır. Dönemin mimari özelliklerini taşıyan su mimari eserleri, sivil mimari içinde önemli bir yeri vardır. Su mimarisi yapılarla donatılan Anadolu’nun kadim kentlerinde biri de Siirt’tir. Siirt kentinde özgün mimariyi meydana getiren çok sayıda konut, çeşme, köprü, dini ve askeri mimari yapılar mevcuttur. Siirt şehir merkezindeki dar sokaklarının adeta sembolü olan çeşmeler önemini muhafaza ederek kentin su ihtiyacını karşılama dışında sosyal ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştiği önemli yapılardır.

Siirt, merkezindeki dar sokak ve caddeleri süsleyen çeşmelerin akan sular 1970’li yıllardan sonra büyük bir bölümü işlevini ve mimari özelliklerini kaybetmiştir. Bu durum daha çok yeni yapılaşmaya başlayan kent içindeki altyapı imar çalışmaları (su, kanalizasyon, yol, vb.) çok sayıda tarihi dokunun özellikle çeşmenin yıkılarak yok olmasına neden olmuştur.

Fig. 3: Ayn Salib Çeşmesi Kuzey Görünüşü (Kaynak: Diyarbakır KVKKM Arşivi).

Siirt, su mimarisi kapsamında toplumun her türlü su ihtiyacını karşılamak için inşa edilen çeşmeler, sokak başlarında bağımsız olarak, bir yapının parçası veya bitişik, zemine tam veya yarı gömülü olarak inşa edildiği bilinmektedir. Anadolu sivil mimari içerisindeki su mimarinin önemli bir yeri olan çeşmeleri 1950-70 yıllarına kadar kent içerisinde mimari form ve işlevselliğini koruyarak gelmiştir. 1970 yılından sonra Anadolu kadim kentlerindeki ihtiyaç

duyulan kullanılabilen temiz suyun şebeke tesisat sistemiyle kapalı mekânlara taşınması başlamıştır.⁷

Siirt kentinin “Koruma Amaçlı İmar Planı” zamanında hazırlanmaması kent içerisinde var olan ve eski doku özelliğindeki birçok sivil ve dini mimari yapının yok olmasına neden olmuştur. Günümüzde Siirt kenti kültürel dokusunun birkaç kadim yapı dışında tamamen yitirmiş, mimari hafızasının kaybetmiş bir kent konumdadır. Mimari kent dokusunun yok oluşunda kültürel ve sosyal bilinç zayıflığı, teknik eleman eksikliği vb. nedenlerin etkisi olmuştur. Mevcut tarihi nitelikteki bazı yapıların ise aslına uygun olmayan niteliksiz onarımları şahıs ya da kurumlar tarafından farklı dönemlerde yapılmıştır (Fig. 2).

2000 yıllardan beri yeniden Siirt kentinin özgün kültüründe kent içi ve dışında mevcut yer alan tarihi dokunun ve yapılarının koruma gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla birçok kurum ve kuruluş tarafından (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Siirt Valiliği, Siirt Belediyesi vb.) tespit ve uygulama koruma çalışmaları yapılmıştır. 2021 yılında Siirt Belediye Başkanlığı tarafından koruma ve İşlevlendirme kapsamında değerlendirilen çalışmaları biri de tarihi tescilli Ayn Salib Çeşmesi'dir (Fig. 3).

Ayn Salib Çeşmesi'ne ait rölöve, restitüsyon ve restorasyon koruma projeleri Siirt Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır. Amaç, tahrip olan ve kısmen mimari özgün yapısının kaybeden Ayn Salib Çeşmesi'nin aslına uygun bir şekilde onarmak, Siirt kent kültür ve turizmüne katkı sağlamaktır.

Anadolu da XII. ve XIV. yüzyıllarda özellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde çeşme yerine daha çok Arapça da göz anlamına gelen “ayn” kelimesi ile birlikte anılmıştır.⁸ Çeşme, membadan çıkan akarsuyun bir hazneye akıtılıp veya kilden imal edilmiş pöhrenkler ya da künkler yardımıyla getirilerek akıtılan suların pirinçten imal edilmiş lüleli veya musluklu akıtılmasının sağlayan su yapılar olarak tanımlanır.⁹

Anadolu da değişik dönemlere özellikle anonim mimari ile bölgedeki yerel usta ve işçiler tarafından çeşitli mimar form ve planlarda çeşmeler tasarlanmıştır. Bölgenin iklimsel özellikleri, topoğrafik yapısı, konum, yapım malzemesi, inşa tekniği vb. yapısal durumlar göze alındığında çeşme plan düzenlenmesinde farklı mimari özellikler dikkati çekmektedir.¹⁰

Zengin ve farklı mimari özelliklere sahip Anadolu coğrafyasında Selçuklu ve Osmanlı döneminde farklı tipolojideki bina edilen çeşmeler mimar ve sanat tarihi araştırmacılar tarafından çeşitli gruplar halinde plan ve malzeme özellikleri bakımından çeşitli sınıflara ayrılarak incelenmiştir.¹¹

2. Materyal ve Yöntem

Siirt Ayn Salib Çeşmesi'nin mevcut durumu, onarım ve kullanım sürecinin değerlendirilebilmesi için ilk olarak arşiv ve doküman taraması detaylı bir şekilde yapılmıştır. Siirt Belediyesi, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Diyarbakır Kültür Varlıklarının Koruma Bölge Müdürlüğü ile bölge üniversitelerin Mimarlık, Tarih, Restorasyon ve Sanat Tarihi bölümlerinin arşivleri, bu kapsamda koruma ve onarım bilimsel çalışmaları incelenmiştir. Siirt Ayn Salib Çeşmesi'nin onarımından sonra yeniden kullanımı mümkün olacağı tespit edilmiştir. Bu kapsamda çeşmenin mevcut durumunun irdelenebilmesi için; nitel araştırmalarda

⁷ Aytöre 1962, 45-69; Ayhan 2022, 31, 99; Öztürk-Belli 2014, 177-200; Öztürk 2024, 41-45.

⁸ Parlatur 2011, 129.

⁹ Arseven 1983, 389-390.

¹⁰ Arseven 1983, 570-575.

¹¹ Aytöre 1962, 45-69; Eyice 1968, 277; Ödekan 1992, 281-297; Öztürk 2023, 199-212; 2025, 130-143.

gerçekliğin ortaya çıkarılması amacıyla diğer yöntemleri tamamlayıcı nitelikte olan katılımcı gözlem yöntemi kullanılmıştır.

Siirt Ayn Salîb Çeşmesi'ne ait tarihî bilgiler, fotoğraf arşivleri ve yüklenen işlevden kaynaklı birtakım değişiklikler belgelenmiştir. Siirt Ayn Salîb Çeşmesi, betimsel ve araştırma model yöntemiyle tarihsel belge ve fotoğrafların tespiti yapılarak, mevcut fotoğraflardan elde edilen tüm bulgu ve belgeler ile özellikle restitüsyon çalışmaları değerlendirilmiştir. Onarım aşamasında özellikle yapının iç mekân duvar satırlarındaki çimento esaslı sıvaların raspanması, muhdes zemin kaplamasının kaldırılması ile ortaya çıkan yeni mimari özgün verileri kullanarak, yapının revizyon restorasyon projesinin hazırlanması zorunluluk arz etmektedir.

Onarım çalışmasının başlangıcında yapının kullanımına kadar geçen tüm aşamaları görsel, betimsel ve kayıt verilerinin arşivlenmesi, proje müellifi ile ilgili kurum denetim elemanları tarafından belgelenerek kayıt altına alınacaktır. Bu kapsamsa çeşmenin onarım öncesi durumu, çevre ile ilişkisi, güvenlik tedbirleri, yapım aşamasının süreci görsel fotoğraf ve video verileri kayıt altına alınarak, yapıya ait dokümana dönüştürülecektir.

3. Çeşme Rölöve ve Restitüsyon Analizleri

3.1. Rölöve Hasar Analizi

Muhdes Beton ve Betonarme Zemin Kaplaması.

Muhdes Briket Duvar.

Muhdes Metal Korkuluk ve Donatı.

Muhdes Çimento katkılı Sıva.

Muhdes Yosun ve Bitkisel Doku.

Tahrip Olmuş Düz Dam Döşemesi.

Deforme Olmuş Yonu Taş Duvar.

3.2. Restitüsyon Analizi

Mevcut Yapı Bölümleri (Özgün Yapı Dokusu).

Mevcut Yapı İzleri ile Tamamlanan Yapı Bölümleri.

Mimari Kurgu.

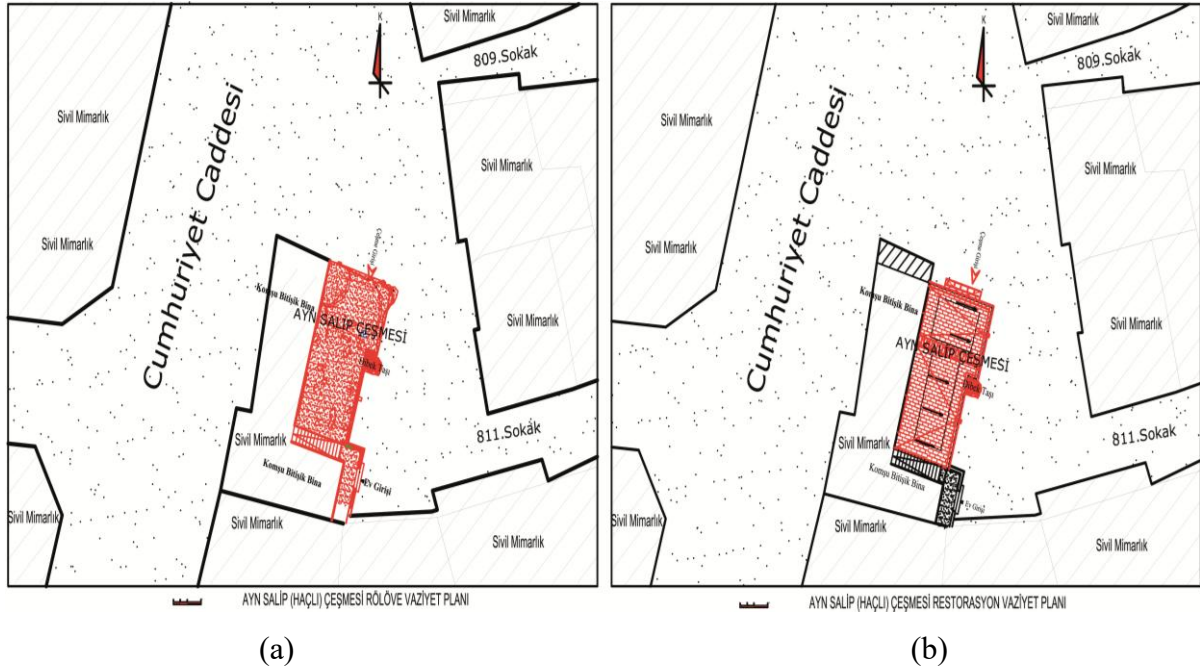
Dönem Tarihi Yapıları ile Karşılaştırılarak Tamamlanan Yapı Bölümleri.

4. Çeşmenin İncelenmesi

4.1. Konum ve Tarihi

Ayn Salîb Çeşmesi, Siirt merkez, İnönü (Batı) Mahallesi, Cumhuriyet Caddesi üzerinde, Ada No: 11, Parsel No: 2'de bulunmaktadır (Şek. 1a, b; Fig. 4a, b).

Ayn Salîb Çeşmesi, günümüzde akar konumda değildir. Çeşme halk arasında “*Haçlı Çeşme*” olarak da bilinmektedir. Çeşme cadde ile sokağın birleştiği köşede eğimli konumda yer almaktadır. Çeşmenin kuzey ve doğusu yollarla, güney ve batısı ise bitişik nizamda inşa edilen muhdes komşu yapılar ile çevrilidir.

Şek. 1: Ayn Salīb Çeşmesi Rölöve-Restorasyon Vaziyet Planları (Kaynak: Öztürk 2021).

Ayn Salīb Çeşmesi'nin iç mekân zemin kaplaması, tüm iç ve dış duvar, kemer ve tavan yüzeyleri son dönemlerde aslına uygun olmayan beton ve çimentolu harçla sıvanmıştır. Ayn Salīb Çeşmesi, plan özellikleri bakımından bulundukları konuma göre “Bağımlı Çeşmeler” grubu, cephe kompozisyonuna göre ise “Sivri Kemerli Çeşmeler” grubu içerisinde yer almaktadır.¹² Ayn Salīb Çeşmesi'nin mülkiyet hakkı ilgili Siirt Belediyesi'ne aittir (Şekil 5a, b-8a, b). Ayn Salīb Çeşmesi, 1991 yılında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulu tarafından tescil edilmiştir.¹³

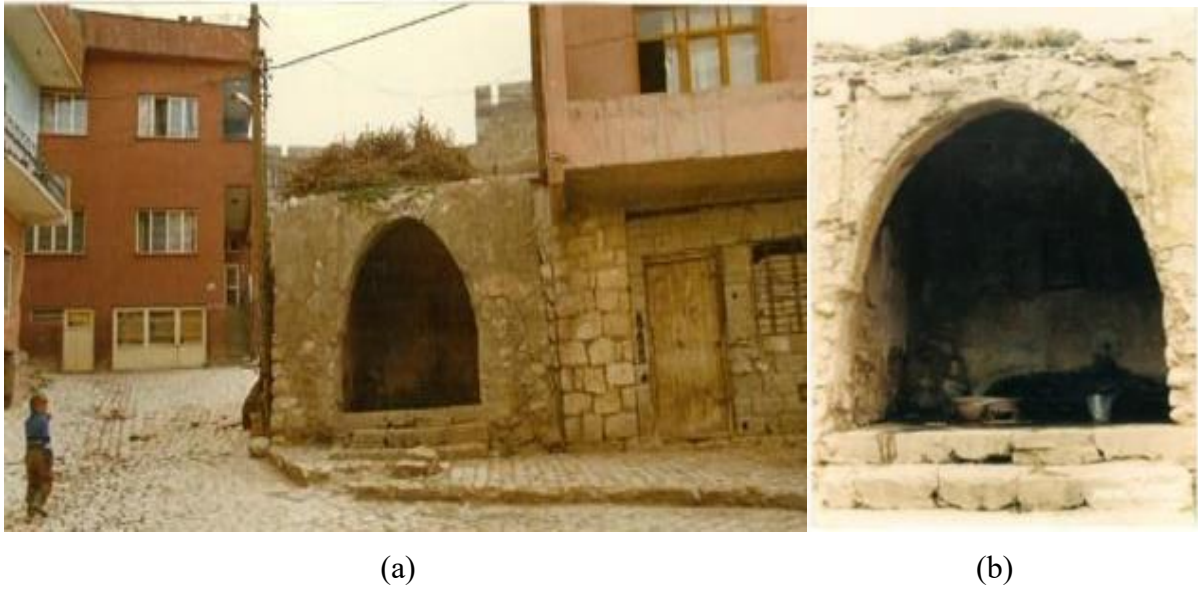

Fig. 4: Ayn Salīb Çeşmesi Genel Görünüşleri (Kaynak: Diyarbakır KVKKM Arşivi).

¹² Aytöre 1962, 45-69; Eyice 1968, 277; Arseven 1983, 570-575; Ödekan 1992, 281-297; Öztürk 2023, 199-212; 2025, 130-143.

¹³ Öztürk 2024, 41-55.

Yapının güney cephesi tamamen yere gömülü, batı cephesi komşu konut yapısı ile bitişik, doğu ve kuzey cepheleri ise yol ile çevrelenmiştir. Son dönem aslına uygun olmayan çevre duvar ve yol kotunun yükseltilmesi sonucunda yapının özgün mimari özelliklerini kısmen yitirmiştir. Günümüzde çeşme aktif olarak kullanılmamaktadır.

Ayn Salîb Çeşmesi'nin yazılı kitabesi günümüzde mevcut olmadığı için inşa tarihi, hamisi ve banisi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tarihi kaynaklardan 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnâmesi'nde, Siirt, sancak merkezinde Sur Çeşmesi ve Ayn Salîb Çeşmesi adında iki çeşmenin bulunduğu kaydedilmiştir. Ayn Salîb Çeşmesi, Vakfı'nın XVI. yüzyıla ait önemli kayıtlarında biri evkaf defterleridir. Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı, hakkında bilgi içeren evkaf defterleri söz konusu yapı hakkında bilgiler mevcuttur.¹⁴

Fig. 5: Ayn Salîb Çeşmesi Eyvan İç Mekân Görünüşleri (Kaynak: Öztürk 2021).

Vakıf kayıtları ve bölgede yer alan diğer tescilli çeşme mimari form, yapım teknik ve malzemesi dikkate alındığında, Ayn Salîb Çeşmesi'nin XVI. yüzyıl içerisinde inşa edildiği düşünülmektedir.¹⁵ Çeşme su kaynağının memba ishale hattı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Günümüz gözlemsel veriler ile

Ayn Salîb Çeşmesi'nin koruma amaçlı rölöve, restitüsyon ve restorasyon uygulama projeleri hazırlanmış, ilk olarak 09.06.2021 tarih ve 329 sayılı Diyarbakır Kültür Varlıkları Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır (Fig. 5a, b).

4.2. Çeşme Plan ve Mimari Özellikleri

Ayn Salîb Çeşmesi, kuzey-güney doğrultusunda zemine yarı gömülü olarak kurulmuştur. Çeşme, 4.89x9.45 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir.

¹⁴ Bitlis Vilayet Salnâmesi, H. 1310/M. 1892.

¹⁵ Önge 1981, 1-15; Öztürk 2004, 117-120; 2022, 420-430; 2023, 199-212; 2024, 41-55; Yeşilbaş 2010, 47-55.

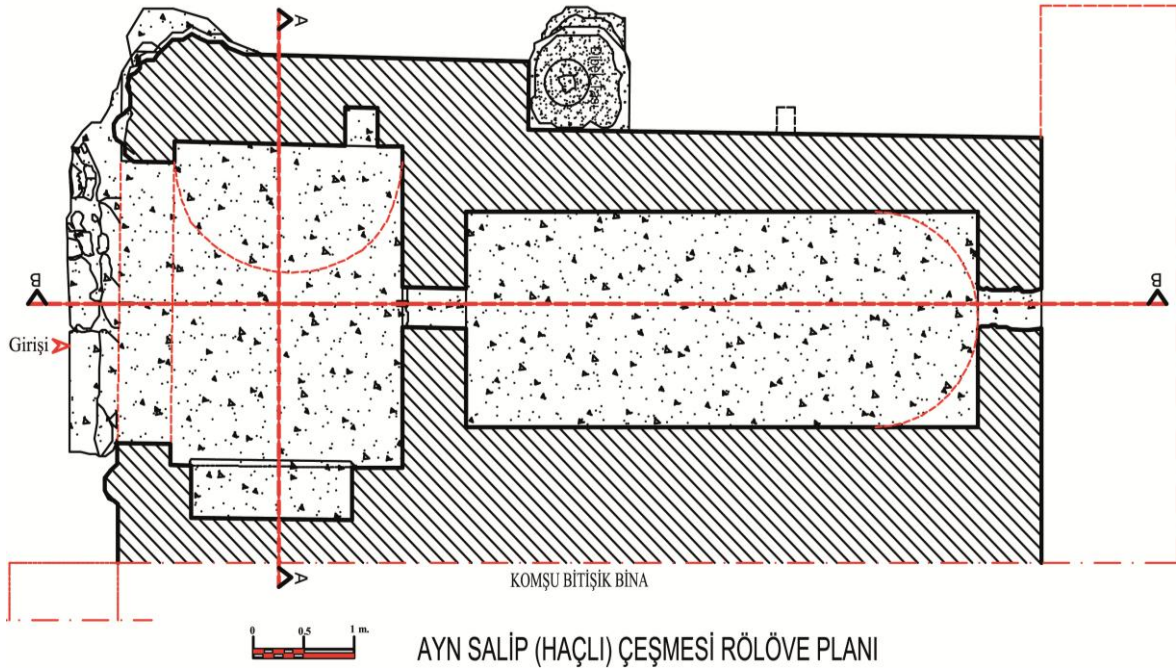
Fig. 6: Ayn Salīb Çeşmesi Eyvan İç Mekân Görünüşleri (Kaynak: Öztürk 2021).

Çeşmenin girişi kuzeyden 2.57 m genişliğindeki sivri kemer önündeki iki adet merdiven basamağı yardımıyla 2.31x3.08 m ölçülerindeki üzeri sivri beşik tonoz ile örtülü eyvana bölümüne girilir. Eyvanın güney doğusunda 0.32 m genişliğinde ve 0.36 m derinliğinde üzeri sivri kemerli bir niş yer alır. Eyvanın batı duvarının ortasında ise 0.50 m derinliğinde 1.60 m boyunda bir niş yer almaktadır (Fig. 6a, b).

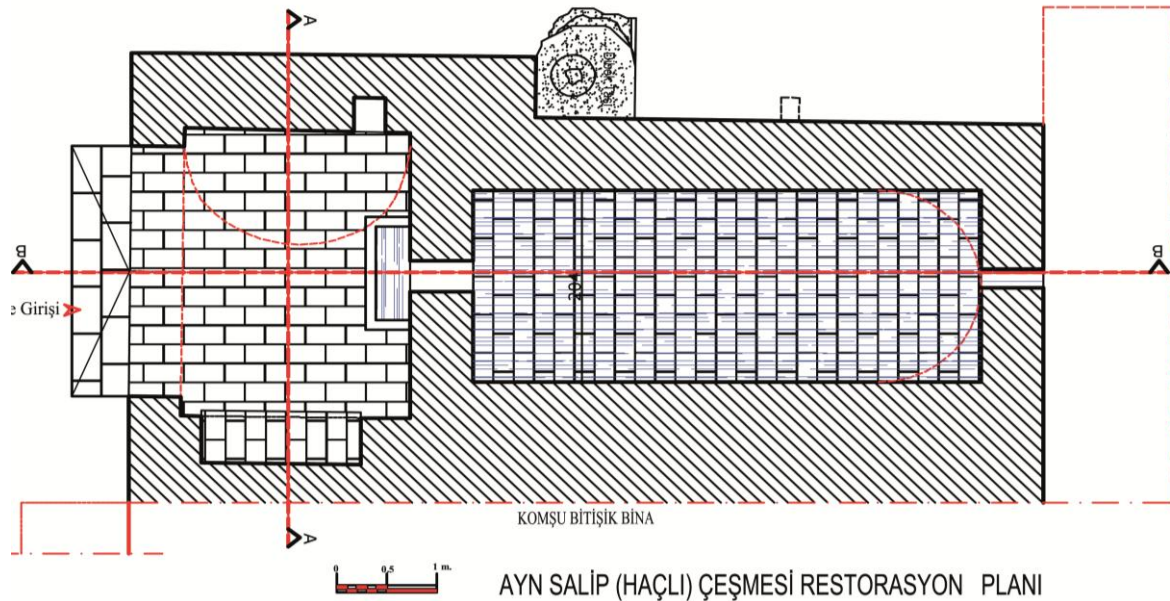
Fig. 7: Ayn Salīb Çeşmesi Hazne İç Mekân Görünüşleri (Kaynak: Öztürk 2021).

Eyvan bölümünün güney duvarının ortasındaki yalak 0.45 m genişliğinde ve 1.20 m genişliğindedir. Yalağın 0.40 m yüksekliğinde iki adet pirinçten imal edilmiş lüleden akan su kapalı oluk sistemi yardımıyla dışarıya drene edilmektedir. Yalak eyvan zemininde 0.10 m yüksekliğinde 0.35 m derinliğinde inşa edilmiştir (Fig. 7a, b).

Şek. 2: Ayn Salıp Çeşmesi Rölöve Planı (Kaynak: Öztürk 2021)

Eyvan bölümünün güney duvarının ortasındaki yalak 0.45 m genişliğinde ve 1.20 m genişliğindedir. Yalağın 0.40 m yüksekliğinde iki adet pirinçten imal edilmiş lüleden akan su kapalı oluk sistemi yardımıyla dışarıya drene edilmektedir. Yalak eyvan zemininde 0.10 m yüksekliğinde 0.35 m derinliğinde inşa edilmiştir (Şek. 2-3).

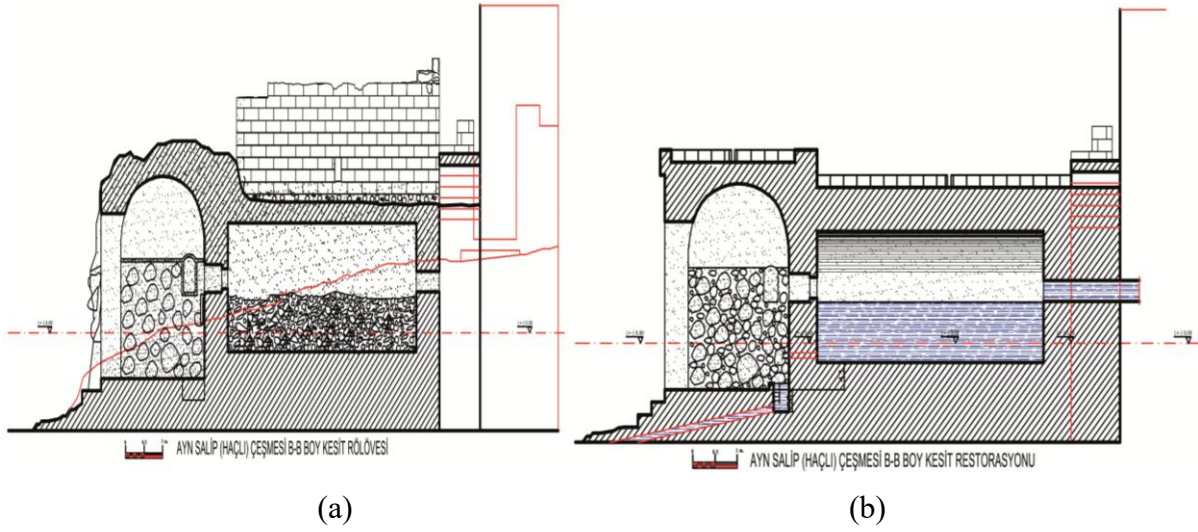

Şek. 3: Ayn Salıp Çeşmesi Restorasyon Planı (Kaynak: Öztürk 2021).

Haznenin önünde çapı 0.05 m'lik pirinçten imal edilmiş iki lüle yüksekliği yaklaşık 1.10 m, genişliği ise yaklaşık 2.00 m'lik yekpare bir kalker blok üzerine yerleştirilmiştir. Bu blok taş kütesinin yaklaşık 0.45 m üzerinde 0.27x0.33 m ölçülerinde, 0.63 m kalınlığındaki boşluk çeşmenin haznesine açılmaktadır.

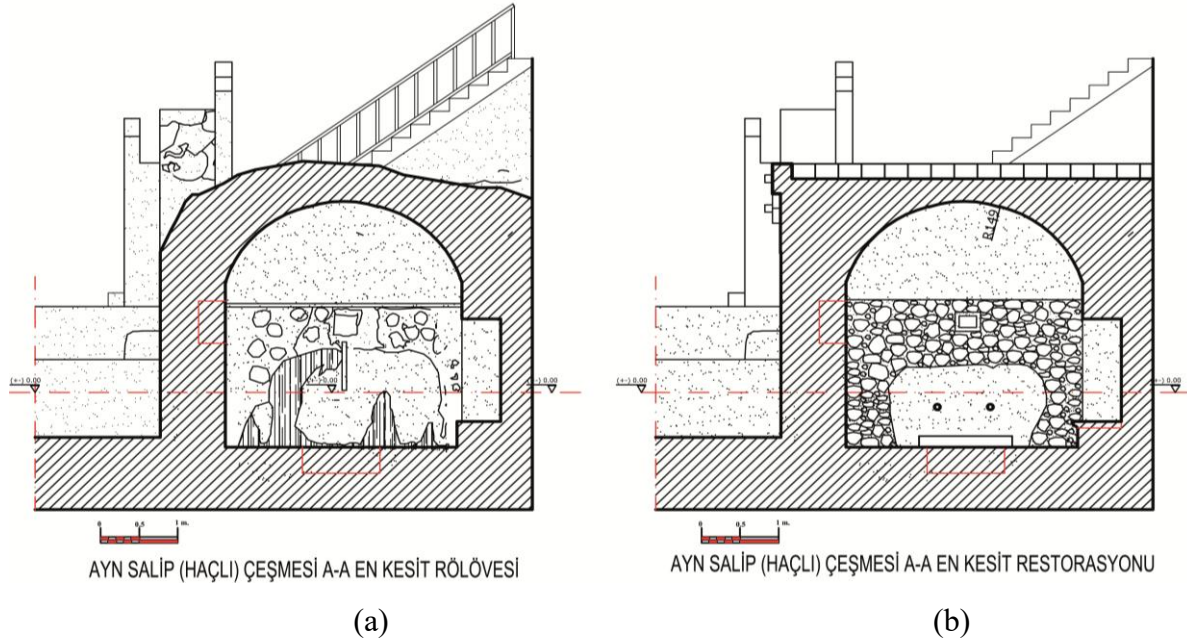
Çeşme eyvanının güney beden duvarının arka (güney) kısmında tasarlanan hazne 2.04x5.10 m ölçülerinde dikdörtgen planlı, kuzey güney istikametinde, üzeri sivri beşik tonoz ile örtülüdür. Haznenin zemin kısmı çeşmenin eyvan zemininden 0.43 m yüksek

düzenlenmiştir. Haznenin tavan, zemin ve duvarlarını satırları sıvalıdır. Haznenin güney duvarının ortasında yer alan yuvarlak kesitli kilden imal edilmiş pöhrenkler yardımıyla su akışı sağlanır (Şek. 4a, b).

Şek. 4: Ayn Salıp Çeşmesi Rölöve-Restorasyon Boy Kesiti (Kaynak: Öztürk 2021).

Ayn Salıp Çeşmesi'nin düz damı, 4.90x9.45 m ölçülerinde dikdörtgen formunda inşa edilmiştir. Çeşme düz damın batı ve güneyi mevcut muhdes yapılar ile kuzey ve doğusu ise 0.25 m genişliğinde saçak ile çevrelenmiştir (Şek. 5a, b; Fig. 8a, b).

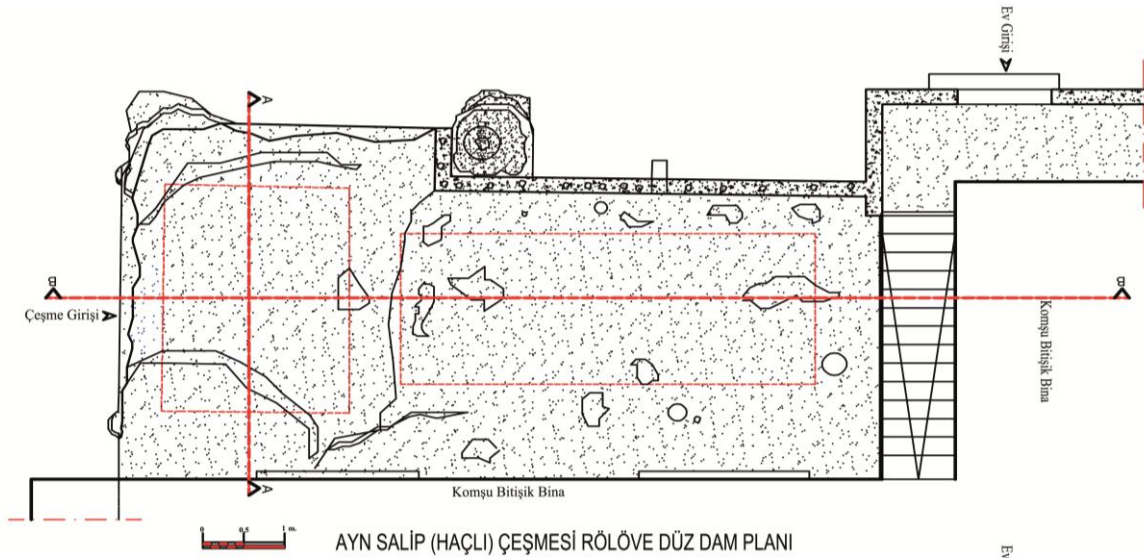

Şek. 5: Ayn Salıp Çeşmesi Rölöve-Restorasyon En Kesitleri (Kaynak: Öztürk 2021).

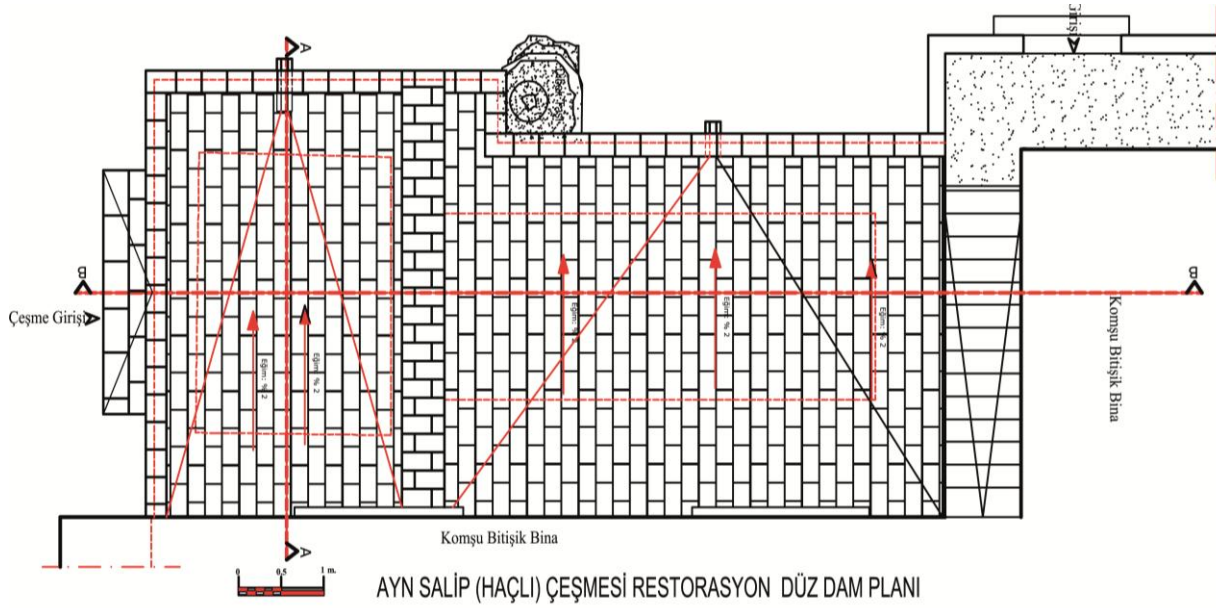
Fig. 8: Ayn Salıp Çeşmesi Düz Dam Görünüşleri (Kaynak: Öztürk 2021).

Düz damın plan eyvan ve hazne bölümleri olarak iki bölümden oluşmaktadır. Eyvan düz damı 3.03x4.90 m ölçülerinde olup yağmur sularının drene etmek amacıyla doğu duvarının ortasına bir adet yekpare inşa edilmiş çörten yerleştirilmiştir (Şek. 6-7).

Şek. 6: Ayn Salıp Çeşmesi Rölöve Düz Dam Planı (Kaynak: Ş. Öztürk, 2021)

Düz dam eyvan damı ile hazne damı arasında doğu batı doğrultusunda 0.50 m genişliğinde bir duvar yerleştirilmiştir. Hazne düz damı 3.95x5.92 m ölçülerinde olup yağmur sularının drene etmek amacıyla doğu duvarının ortasına bir adet yekpare çörten yerleştirilmiştir (Şek. 6-7).

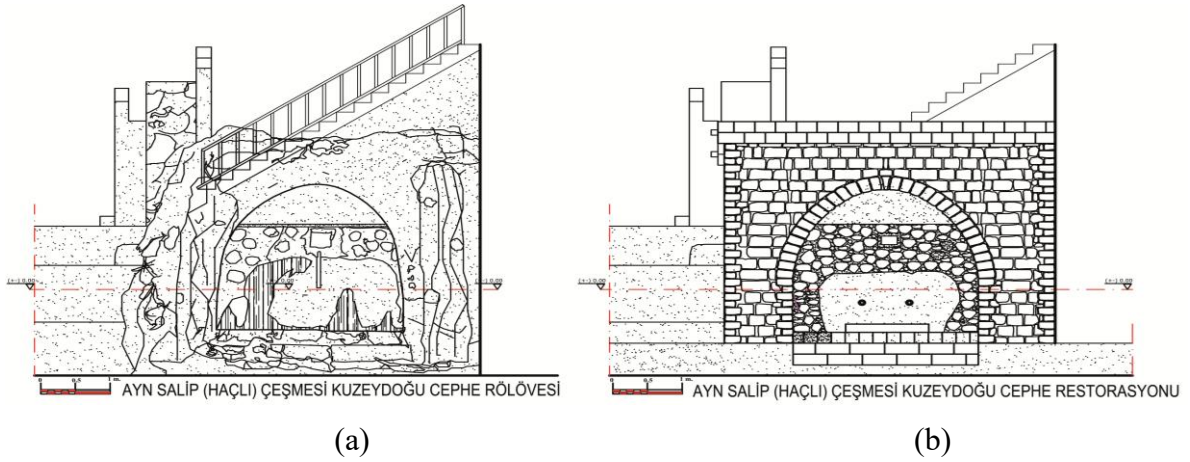
Şek. 7: Ayn Salib Çeşmesi Restorasyon Düz Dam Planı (Kaynak: Öztürk 2021).

Ayn Salib Çeşmesi'nin batı ve güney cepheleri sonradan inşa edilen yapılar ile tamamıyla kapatılmıştır. Çeşme giriş kuzey cephesi 4.77 m genişliğinde, zeminden 3.67 m yükselerek 0.10 m dışa çıkıntılı 0.40 m yüksekliğinde yonu taştan inşa edilmiş saçak ile tamamlanmıştır.

Fig. 9: Ayn Salib Çeşmesi Kuzey Görünüşü (Kaynak: Öztürk 2021).

Çeşme kuzey cephesinin ortasında yer alan iki adet 0.20 m yüksekliğindeki merdiven rıhtı ile merdiven genişliğindeki sivri kemer zeminde 1.03 m düz olarak yükselerek kalınlığı 0.25 m yarıçapı ise 1.74 m çapındaki sivri kemerden oluşmaktadır (Fig. 9; Şek. 8a, b).

Şek. 8: Ayn Salıp Çeşmesi Rölöve-Restorasyon Kuzey Cephesi (Kaynak: Öztürk, 2021).

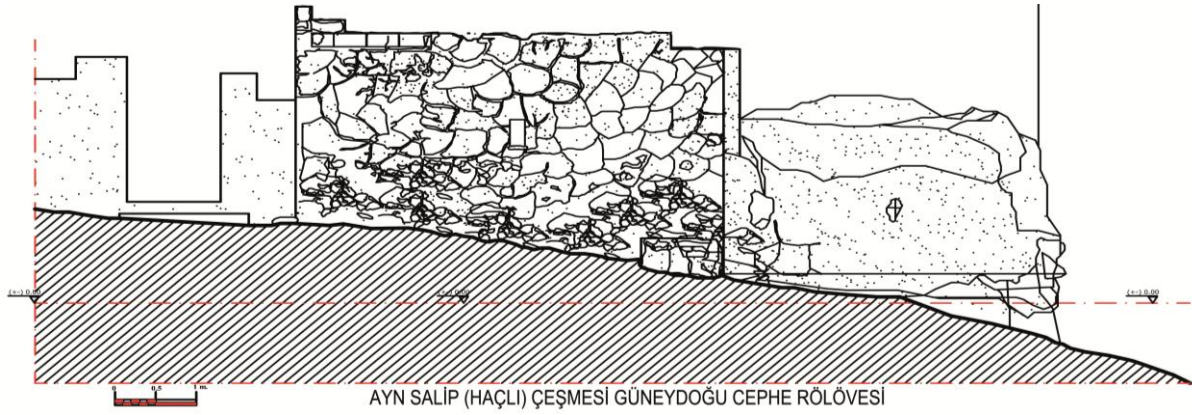
Çeşme doğu cephesi 9.15 m genişliğinde, kuzey ile güney cephe köşeleri arasında yaklaşık 2.39 m kot farkı mevcuttur. Doğal olarak oluşan zemin kotu eğim ile aşılmıştır. Doğru cephesinde eyvan bölümü ile hazne bölüm arasında yer alan dışa taşıntılı yere yekpare olarak taştan imal edilmiş kürne yer almaktadır (Fig. 10-11; Şek. 8-9).

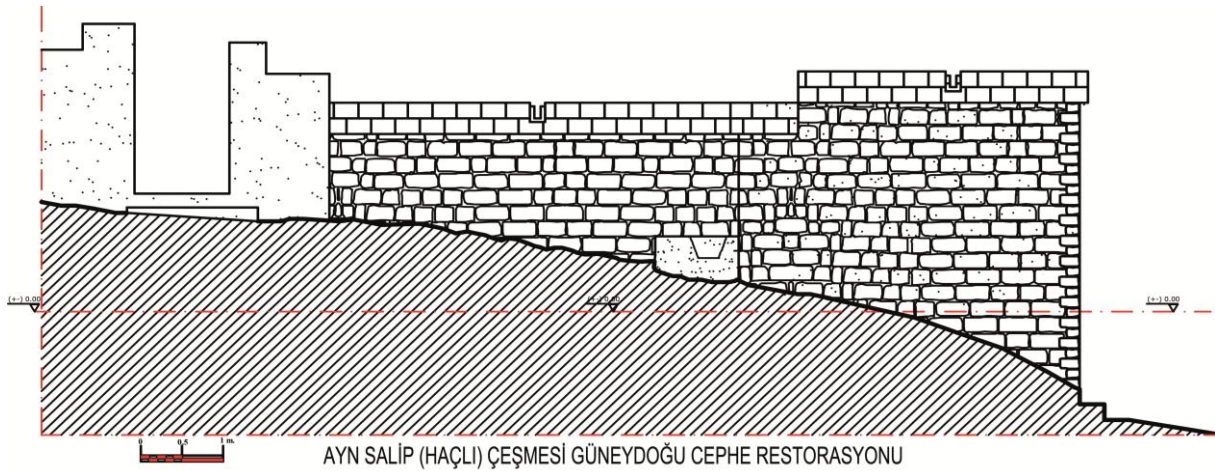
Fig. 10: Ayn Salıp Çeşmesi Doğu Cephe Genel Görünüşü (Kaynak: Öztürk 2021).

Fig. 11: Ayn Salıp Çeşmesi Doğu Cephe Görünüşü (Kaynak: Öztürk 2021).

Şek. 9: Ayn Salib Çeşmesi Rölöve Doğu Cephesi (Kaynak: Öztürk 2021).

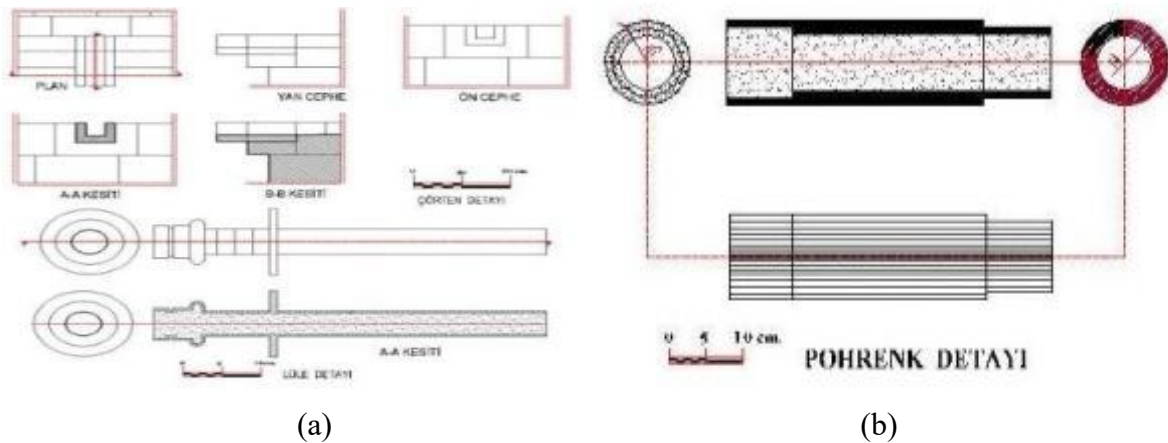

Şek. 10: Ayn Salib Çeşmesi Restorasyon Doğu Cephesi (Kaynak: Öztürk 2021).

4.3. Malzeme ve Yapım Tekniği

Ayn Salib Çeşmesi'nin oluşturan beden duvarlarının kalınlığı 0.84 m, iç mekân bölme duvar kalınlıkları ise 0.63 m kalınlığındadır. Duvarlar cephede kaba yonu olarak diğer bölümleri ise moloz dolgu duvar yapım tekniğinde inşa edilmiştir.

Duvarlar cephede ince derzli, iç mekânda ise duvar satırları sıvalıdır. Çeşmenin ana yapım malzemesi geleneksel kaba yonu kalker taşı, yardımcı yapım malzemesi ise bazalt taş ve moloz taştır (Şek. 11a, b).

Şek. 11: Ayn Salib Çeşmesi Restorasyon Saçak-Lüle-Hazne-Oluk ve Pöhrenk (Künk) Detayları (Kaynak: Öztürk 2021).

Bazalt Taş; Çeşmenin zemin ve düz dam kaplamasında, saçak, çörten, yalak yapımında yöresel Diyarbakır erkek bazalt taş kullanılmıştır.

Bazalt Taşın Kimyasal ve Fiziksel Özellikleri Laboratuvar Sonuçları

Kimyasal Özellikleri	Gözenekli (Dişi)	Gözeneksiz (Erkek)
SiO ₂ : 46.04	Yoğunluk: 2852 Kg/m ³	3300 Kg/m ³
TiO ₂ : 3.18	Isı İletkenliği: 1.143	1.365 W/mK
Al ₂ O ₃ : 13.89	Özgül Isı Kapasitesi: 924 J/ Kg ^C	1013 J/ Kg ^C
Fe ² O ₃ : 4.89	Isı Yayılma: 5.42 [^] 102 /s	4.72 [^] 102 /s
FeO: 8.8002	Su Emme Oranı: %4.12	%1.72
MnO: 0.15	Basınç Dayanımı: 35.50 N/mm ²	55.50 N/mm ²
MgO: 8.76	Çekme Dayanımı: 2.30	4.00 N/mm ²
CaO:9.1	Aşınma Yüzdesi:%3.10	% 2.20
Na ₂ O: 3.64		
K ₂ O: 1.04		
P ₂ O ₅ : 0.44		

Kalker Taş; Çeşmenin beden duvarlarında, kemer, tonoz inşasında kaba yonu taş olarak kullanılmıştır. Ayrıca çeşmenin doğu cephesinin orta yerinde kalker taştan imal edilmiş bir kürne yer almaktadır.

Moloz Taş; Çeşmenin beden ve tonoz yapımında dolgu malzeme olarak moloz taş kullanılmıştır.

Pöhrenk (Künk); Su kaynağından ishale hattıyla çeşmenin su hazne bölümüne kadar yeraltına düzenli olarak yerleştirilen bir ucu erkek diğer ucu dişi olarak özel kilden imal edilmiş pöhrenkler (künk) kullanılmıştır. Ayn Salib Çeşmesi'nde kullanılan özel yapım pöhrenklerin yuvarlak kesitli 0.10 m çapında ve 0.60 m uzunluğundadır (Şek. 11b).

Çeşmenin lülesi pirinçten yapılmıştır (Şek. 11a). Ayn Salib Çeşmesi'nde bağlayıcı malzeme olarak su ile temas olan bölümlerde odun kül katkılı hidrolik harcı, yapının diğer kısımlarda ise kireç harcı kullanılmıştır.

Ayn Salib Çeşmesi, oldukça yalın bir şekilde inşa edilmiş, yapının iç dış yapım elemanlarında herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

5. Mekân Kullanımı

Ayn Salib Çeşmesi'nin özgün hali en az müdahale ile onarımı yapılarak, tekrar özgün kullanımına uygun olarak çeşme olarak kullanılacaktır.

6. Tartışma

Ayn Salib Çeşmesi'nin mimari durumu bölgedeki diğer tarihî çeşmelerle karşılaştırıldığında, mimari plan özellikleri, malzeme kullanımı, taşıyıcı sistemleri ve mimari estetik özellikleri bakımından benzer mimari yapısal özellikler göstermektedir. Çeşme sadece su mimarisi yapısı olarak değil, aynı zamanda bina edildiği döneminin taş yapı geleneğini ve bölgesel yapı kültürünü yansıtan bir belge olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Tartışma bölümünde, Ayn Salib Çeşmesi'nin mimari özgünlüğü bölgesel malzeme ve iklim koşullarıyla ilişkili olarak ele alınmaktadır. Siirt ili Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğu bölümünde yer alması Anadolu kültür tarihi için oldukça önemli yere sahiptir. Bu durum yapının güçlü yönlerinin taşıdığı kültür varlığı niteliğindedir.

Ayn Salib Çeşmesi, mimari plan özellikleri bakımından bulundukları konuma göre “Bağımlı Çeşmeler” grubu, cephe kompozisyonuna göre ise “Sivri Kemerli Çeşmeler” grubu içerisinde yer almaktadır (Şek. 1-5). Günümüzde oldukça tahrip olan çeşmenin iç bölümü kısmen sağlam bir konumdadır. Çeşmenin cephe ve örtü düz damının büyük bir bölümü aslına uygun olmayan onarımlar ile özgün dokusunun yitirmiştir.

6.1. Çeşme Plan Tipolojisi ve Bölgedeki Benzer Çeşmelerin Yapısal Özellikleri ile Karşılaştırma

Ayn Salib Çeşmesi, planı yapısı ve mimari cephe kurgusu, Osmanlı su mimarisi yapı tipolojisinin temel özelliklerini yansıtmaktadır.¹⁶ Osmanlı dönemi XVI. yüzyıl su mimarisi çeşme yapısının bölgesel yerel yapı özelliğinde inşa edilmiştir.

Bölgesel su mimarisi ana yapı malzemesi olarak kullanılan bazalt taş bölgede çokça bulunan yerel kaynaklardır. Bu özgün yapı malzeme ve yapı tekniği literatürde de vurgulanan XVI. yüzyıl içerisinde inşa Osmanlı dönemi bölge mimarisinde sıkça görülen bir yerleşme eğilimini yansıtmaktadır. Yapıda kullanılan bazalt ve kalker taşların bölgesel jeolojik özelliklerle uyumu, sadece ekonomik ulaşılabilirlikle birlikte aynı zamanda iklimsel dayanıklılıkla da ilişkilidir. Düşük su emme oranına sahip bazalt taşının don olaylarına karşı direnç göstermesi, bölgenin sert ikliminde yapının uzun ömürlü olmasını sağlamıştır.

Yerel malzeme seçiminde üç temel unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlar; ulaşılabilirlik “taşın geleneksel ocaklardan elde edilmesi”, iklimsel özellik “ısı izolasyonu ve don dayanımı” ve yerel ve kültürel doku “geleneksel çırak-usta ilişkisi”.

Ayn Salib Çeşmesi'nin ön cephesinde kullanılan kemer açıklıklarının simetrik dağılımı ve kemer ayaklarının güçlendirilmiş temel taş örgüsü, bu yapısal geleneğin başarılı bir uygulamasıdır. Bu sistem, bölgedeki diğer kaleler ile karşılaştırıldığında, özellikle derz kalınlığı, taş kesim hassasiyeti ve kemer oranı daha gelişkin bir teknik işçilik sunmaktadır. Bu özellik, yapının yalnızca dayanıklılığını değil, aynı zamanda ustalık düzeyini de belgeleyen bir unsur olarak değerlendirilebilir. Ayn Salib Çeşmesi'nin kullanılan taş malzemesi, sadece yapısal işleviyle değil, yerel inşaat kültürünün sürekliliği açısından da önem taşımaktadır.

Ayn Salib Çeşmesi'nin saçak, düz dam, zemin kaplaması ve cephelerinde yer alan taş duvar düzeni, bölge taş kemer yapı karakteristik estetik repertuarını yansıtmaktadır. Ancak burada dikkat çeken unsur, cephe kompozisyonundaki ölçülü sadeliktir.

6.2. Uluslararası ilkelerle uyumluluk değerlendirmesi

Su yapılarının onarım çalışmaları, uluslararası koruma ilkelerinde vurgulanan “reversibility” (geri döndürülebilirlik) ve “compatibility” (uyumluluk) ilkeleriyle uyumlu olarak yapılmıştır.¹⁷ Onarım bulguları, Ayn Salib Çeşmesi'nin yerel yapı tekniklerinin belgelenmesi Osmanlı dönemi taş mimarisi üzerine yeni veriler sunması açısından önem taşımaktadır.

Malzeme ve strüktürel sistem analizleri, yalnızca yapının korunmasına yönelik değil, aynı zamanda bölgesel su mimarisi geleneğinin sürekliliğini anlamaya yönelik bilimsel bir çerçeve sunmaktadır. Ayn Salib Çeşmesi'nin bölgedeki diğer çeşme ortak mimari ve yapısal özelliklerin yanı sıra özgün estetik ve fonksiyonel detaylarını kimliğini ortaya koymaktadır.

Çeşme onarım uygulamalarında uluslararası koruma ilkeleri doğrultusunda “minimum müdahale” ve “geri döndürülebilirlik” esasları dikkate alınmıştır. Yerel özgün taş ve harç malzemelerin fiziksel ve kimyasal özelliklerine uygun yeni malzeme karışımları kullanılmıştır.

¹⁶ Önge 1981, 1-15; Öztürk 2004, 117-120; 2022, 420-430; 2023, 199-212; 2024, 41-55; Yeşilbaş 2010, 47-55.

¹⁷ Icomos 2005, 17-22; Icomos 2013, 45-55.

Onarım aşamalarında yapılan uygulamalar, uluslararası koruma ilkeleriyle de uyumludur. Atina Tüzüğü (Carta Del Restaura, 1931) madde 10'a uygun olarak, geleneksel tekniklerin yetersiz kaldığı durumlarda modern yöntemlerden yararlanılmış kemer ve beden duvarlarının güçlendirmek amacıyla enjeksiyon uygulamaları önerilmiştir.

Venedik Tüzüğü (1964) dokuzuncu madde doğrultusunda, onarım çalışmalarında yapının estetik ve tarihî değeri gözetilmiş; özgün taş işçiliği, kemer ve cephe kompozisyonu korunmuştur. Ayrıca Burra Charter (2013) madde üçe göre, yerel kültürel mirasın yönetiminde ortaya çıkabilecek sorunlar göz önünde bulundurulmuş ve onarım süreci yerel mirasın tarihî ve kültürel önemine duyarlı bir şekilde planlanmıştır.¹⁸

7. Sonuç

Anadolu'nun en sıcak bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Siirt ilinde, özellikle yaz mevsiminde su ve su yapıları oldukça önemli bir yere sahiptir. Bölgenin konumu ve iklim özellikleri nedeniyle, çeşme gibi su mimari yapıları kentin dar sokaklarının vazgeçilmez öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Siirt şehir merkezinin cadde ve sokak başlarını süsleyen çeşmeler, bazen bir yapıya bitişik, bazen ayrı planda, bazen ise yere tam ya da yarı gömülü olarak inşa edilmiştir.

Siirt kent merkezinde sayıları tarihi kaynaklarda 20 adet olarak bilinen çeşmelerinde günümüzde sadece Ayn Salib Çeşmesi mevcuttur. Bölgede inşa edilen su yapılarından özellikle çeşmeler işletmesinin yanı sıra, periyodik bakım ve onarımları vakıflar tarafından yapıldığı Diyarbakır, Bitlis ve Siirt vakıf defterlerinde sıklıkla söz edildiği bilinmektedir. Bölge yerel mimari özelliğinde inşa edilen ve günümüzde mevcut olmayan çeşmelerin mimari ve teknik özellikleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Siirt ilinin sıcak yaz günlerinde insan ve diğer canlıların su ihtiyacının karşılamak, tarihi değerini korunarak geleceğe aktarılması için çeşmelerin onararak eski canlılığına kavuşturulması gerekmektedir. Bu eserler ancak ana fonksiyonları kazandırılarak gelecek kuşaklara bir kültür mirası olarak bırakılması büyük önem arz etmektedir.

Ayn Salib Çeşmesi, plan özellikleri bakımından Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl mührü olarak Siirt'te bina edilmiştir. 2021 yılında Siirt Belediyesi Başkanlığı tarafından tarihi görsel belgeler yardımıyla konusundan uzman mimarlar tarafından yeniden onarım koruma projelerinin hazırlanması önem arz etmektedir. Çeşmenin onarımı tamamlanarak yöre halkının kullanımına yönelik olarak yapılan çalışmalar, kadim kentin mevcut zengin mimari yapısına farklı bir renk katacaktır.

Ayn Salib Çeşmesi, onarım sonrası işlevselliği ve kültür turizm etkilerinin değerlendirilmesi, bölgedeki diğer tarihi çeşmelerin nitelik ve nicelik plan tipolojik tarihsel süreci, malzeme özelliği, özgün yerel yapım teknikleri ve taşıyıcı yapısına ilişkin detaylı ve karşılaştırmalı olarak tespit edilmiştir. Ayn Salib Çeşmesi, bölgesel çeşme mimarisi dışında, uluslararası UNESCO ve ICOMOS koruma temel prensipleri olarak öne çıkan bütünlük, özgünlük, en az müdahale ve geri döndürülebilirlik kriterleriyle bağdaşmaktadır.

Bu çalışma, sadece akademik açıdan değil, uygulamaya yönelik koruma yöntem ve metotlarını da ön plana çıkartmaktadır. Koruma uygulama aşamasında mimarlar, harç ve malzeme uzmanları, statik uzmanları, koruma bölge kurulları, proje hazırlayan akademisyenler için örnek niteliğinde veriler içermektedir. Ayn Salib Çeşmesi, uygulamaya yönelik proje hazırlama ve aşamasında kullanılan yerel özgün malzeme yapısal özellikleri, hasar ve deformasyon tipolojileri ve özgün inşa teknikleri hakkında detaylı bulgular, mevcut onarım çalışmalarının değerlendirilmesinde ve geleceğe yönelik koruma stratejilerinin

¹⁸ Madran-Özgönül 2005, 112-119.

geliştirilmesinde bilimsel bir zemin oluşturmaktadır. Bu yönüyle çalışma, bölge çeşme mimarisinin korunmasına yönelik disiplinler arası karar süreçlerine katkı sağlayan, teknik doğruluğu yüksek bir kaynak niteliği taşımaktadır. İnşa edildikleri dönemin kültürel ve mimari kimliğini yansıtan çeşmeler korunup gelecek nesillere aktarılması oldukça önemlidir.

Ayn Salib Çeşmesi'nin korunması yalnızca bir restorasyon projesi değil, aynı zamanda bölgesel mimari mirasın, ustalık bilgisinin ve kültürel kimliğin sürdürülebilirliğini hedefleyen çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde Siirt merkezinde ayakta kalan tek su mimari yapılarında bir olan Ayn Salib Çeşmesi'nin uygulama projeleri Siirt Belediyesi tarafından hazırlanarak, ilgili bölge kurulu tarafından onaylanmıştır. Zaman kaybetmeden Ayn Salib Çeşmesi'nin onarımının uygulaması yapılması geçmiş kültürel mirasın korunması bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, günümüzde Siirt merkezinde ayakta kalan tek çeşme olan Ayn Salib Çeşmesi, korunması geçmiş ile günümüz ve gelecek arasında önemli bir köprü oluşturacaktır. Ayrıca tarihi Ayn Salib Çeşmesi, başta Siirt olmak üzere bölge kültür ve turizmüne önemli katkılar sağlayacaktır. Ayn Salib Çeşmesi, Osmanlı dönemi su mimarisinin, kültür varlığı korumasında yerel kaynak ve bilgi temelli yaklaşımların önemini vurgulayan örnek bir model olarak değerlendirilmektedir.

Teşekkür: Çalışmanın gerçekleştirmesinde her türlü desteği sağlayan Siirt Belediyesi, İmar ve Şehircilik Müdürlüğü elamanlarına teşekkür ederiz.

Yazarların Katkısı / Author Contributions: Çalışmaya; Yazar 1: % 70, Yazar 2: % 30 oranında katkı sağlamıştır. / To work; Author 1: 70%, Author 2: 30% contributed to the study.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares no conflict of interest.

Üretken Yapay Zekâ (ÜYZ) Kullanım Beyanı / Generative Artificial Intelligence (GAI) Use Statement: Yazar, bu makalenin hazırlanması, yazımı, düzenlenmesi, görsellerinin oluşturulması veya verilerinin analiz edilmesi dâhil olmak üzere hiçbir aşamasında üretken yapay zekâ (ÜYZ) veya yapay zekâ destekli teknolojiler kullanmadığını beyan eder. / The author declares that no generative artificial intelligence (AI) or AI-assisted technologies were used at any stage of the preparation of this manuscript, including its writing, editing, image generation, or data analysis.

Kaynakça

- Arseven, C. E. (1983). *Sanat Ansiklopedisi, C. I.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ayhan, R. (2022). 1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 99.
- Ayhan, R. (2023). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Ayn Salib Çeşmesi ve Vakfı (1848-1911). *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 19, 1-23.
- Aytöre, A. (1962). Türklerde su mimarisi. *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler, Ankara, 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 45-69.
- Bekir, S. S. (2006). *Başlangıçtan günümüze Siirt Tarihi*. İstanbul: Siirt Derneği Yayıncılık.
- Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1310/M. 1892.*
- Bizbirlik, A. (2002). 16. Yüzyılın Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar (972 Tahriri Işığında). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Salname-i Vilayet-i Diyarbakır (1288/1871), Diyarbakır: Vilayet Matbaası.

Salname-i Vilayet-i Diyarbakır (1292/1875), Diyarbakır: Vilayet Matbaası.

Eyice, S. (1968). *İstanbul, İslam Ansiklopedisi*, C. V-II. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ICOMOS, (2005). *Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Paris.

ICOMOS, (2013). *Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Sydney.

Kucak, Ö. (2016). XIX. yüzyılın son çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki vakıfların arazi varlıkları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6-7), 218-223.

Madran, M.-Özgönül, (2005). Kültürel ve doğal değerlerin korunması. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.

Ödekan, A. (1992). Kent içi çeşme tasarımında tipolojik çözümleme. *Semayi Eyice'ye Armağan, İstanbul Yazıları. Turing*, İstanbul, 281-297.

Önge, Y. (1981). Türk su mimarisinde suluk adını verdiğimiz çeşmeler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 1-15.

Öztürk, Ş. (2004). *Bitlis su mimarisi*. Malatya: Uğurel Matbaası.

Öztürk, Ş.-Belli, V. E. (2014). Tarihi Bitlis çeşmeleri. *II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu, (25-27 Eylül 2013, Ahlat-Bitlis)*, İstanbul, 177-200.

Öztürk, Ş. (2022). Bitlis Tarihi Hatun Çeşmesi koruma çalışmaları hakkında bir araştırma. *Amisos*, 7(13), 420-430.

Öztürk, Ş. (2023). A survey on reconstruction of Hamidiye Fountain Diyarbakır. *IV. International Antalya Scientific Research and Innovative Studies Congress May 9-10, 2023/Antalya, Türkiye*, 199-212.

Öztürk, Ş. (2024). Yıkılan Diyarbakır Hamidiye Çeşmesi'nin yeniden inşası üzerine bir araştırma. *Journal of Architecture, Arts and Heritage (JAH)*, 3(2), 41-55.

Öztürk, Ş. (2024). Siirt Ayn Salib Çeşmesi'nin koruma çalışmaları hakkında bir araştırma. *International Symposium on Architecture, Engineering Design (July, 08-09. 2024/ Diyarbakır, Türkiye*, 189-206.

Öztürk, Ş. (2025). Şırnak/Cizre'deki Sitti Nefis Pınarı (Çeşmesi) koruma çalışmaları hakkında bir araştırma. *Amisos*, 10(18), 130-143.

Öztürk, Ş. (2025). *Tarihi Bitlis Çeşmeleri*. Ankara: Akademik Yayınevi.

Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Yeşilbaş, E. (2010). Diyarbakır Çeşmelerinden üç örnek. *Mukaddime*, 1, 47-55.